

Termenul *emporion* apare pentru prima oară la **Herodot** și în inscripții din sec. V a.Chr., este deci folosit doar în mod convențional de autorii moderni pentru a desemna „târgurile”, **punctele comerciale, factoriile** întemeiate de **coloniștii greci în epoca arhaică**. Se impune deci o distincție între comunități care sunt ele însele *emporion* (desemnate ca atare de unele surse, în opoziție cu denumiri alternative: **port, polis** etc.) și comunități care posedă un *emporion*. În bazinul Mării Negre, unii autori (Herodot, apoi cu precădere **Strabon** etc.) desemnează drept *emporion* mai multe așezări (vezi catalogul textelor), dintre care unele (**Olbia/Borysthenes, Pantikapaion, Theodosia, Tanais** etc.) sunt de fapt *poleis* în sensul politic al termenului; caracterizarea lor drept *emporion* are în vedere aspectul preponderent comercial al acestor situri.

A schița definiția unui *emporion* tinde să devină din ce în ce mai dificil, nu în ultimă instanță din cauza faptului că unii specialiști contemporani par să abuzeze de acest concept.

Acestei chestiuni i-a fost dedicată la Centrul Pierre Paris de la Bordeaux o serie de șase seminarii în anii 1989–1990 și 1990–1991. În cadrul lor s-au examinat cazurile așezărilor calificate drept *emporion* pe baza textelor autorilor antici și/sau a cercetărilor arheologice. Atenția este reținută în primul rând de ocurența termenului de *emporion* la autorii antici, sensul și evoluția acestui cuvânt.

După E. Benveniste¹, nu există în indo-europeană cuvinte comune pentru desemnarea comerțului și a comercianților; nu vom găsi decât cuvinte izolate, proprii desigur unor limbi, care sunt apoi împrumutate de altele. Cuvintele care evocă în diverse limbi indo-europene comerțul și activitatea individuală de comerciant nu se află în raport etimologic cu cele care indică acțiunea de a vinde sau de a cumpăra. Astfel, latinescul *commercium* trimite la *merx*, substantiv feminin fără etimologie, semnificând obiect de schimb, „marfă” (cu mențiunea că acest termen nu există în antichitate în sensul acceptat mai târziu de economia clasică engleză), cu derivații *mercari*, „a comercializa”, și substantivul *mercator*, „comerciant”. A face afaceri nu este la origini decât o ocupație; cuvântul latinesc *negotium* exprimă acest lucru și același înțeles îl are și grecescul ἀσχολία, care a ajuns cu timpul să fie înlocuit de πρῶμα².

¹ E. Benveniste, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes* I, Paris, 1969, cap. 11 „un métier sans nom: le commerce”, p. 139–147.

² A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*⁴, Paris, 1967, s. v. *negotium*.

În grecește, cuvintele privitoare la comerț sunt compuse. În *Odissea* (15, 456) apare verbul ἐμπολάομαι. Substantivul înrudit cu acest verb, ἐμπολή, obiect de trafic, „marfă”, apare apoi la Pindar (neutru ἐμπόλημα desemnând „piață”, dar și „recompensă”). La rândul său, Aristofan folosește în *Acharnienii* cuvântul ca epitet pentru Hermes: Ἑρμᾶ ἔμπολαίε.

Cuvântul obișnuit în greacă pentru a desemna comerțul este abstractul ἐμπορία (Hesiod, *Munci*, 646); locul unde operează negustorii este un ἐμπόριον, iar verbul ἐπορεύομαι înseamnă „a călători” (în special în scop de afaceri). Aceste trei cuvinte trimit la termenul de bază, ἔμπορος, substantiv masculin, compus care se explică în două moduri: fie, potrivit lui E. Risch, „cel care traversează (într-o navă)”, fie, după P. Chantraine, „cel care este în călătorie de afaceri”. Cuvântul conține rădăcina *per-, foarte productivă, ai cărei principali derivați merită a fi amintiți: verbele πείρω (a traversa), περαιοῶμαι (a trece pe malul celălalt al apei), περᾶω (a trece un fluviu) și substantivele πέραμα (trecătoare) sau πέρα (mal).

Substantivul ἔμπορος este legat la origine de ideea de a călători pe mare. În *Odissea*, el desemnează un călător care navighează în scop de afaceri pe o navă care nu-i aparține. În momentul în care se diversifică genurile de călătorie, cuvântul începe să desemneze negustorii, călătorii în scopuri comerciale, cei care caută produse de import. Începând cu secolul al V-lea a. Chr., calitatea de ἔμπορος este atribuită negustorilor în cadrul comerțului la mare distanță, cu predilecție celor din comerțul maritim. Astfel, negustori și *naukleroi* sunt desemnați sub denumirea comună οἱ εἰσπλέοντες (cei care sosesc pe calea maritimă). Totuși, uneori termenul de ἔμπορος nu desemnează numai negustorii care călătoresc pe mare, ci și pe cei care însoțesc armata pentru a-i furniza cele necesare, așa cum rezultă dintr-un text târziu: το σά δε μὲν δὴ καὶ τῆς Εὐρώπης τότε προσελάμβανεν ὁ Μιθριδάτης. καὶ μυριάδες ἐκ πάντων ἐς τὸ μάχιμον αὐτῷ συνελέγοντο τεσσαρεσκαίδεκα μάλιστα πεζῶν καὶ ἱππεῖς ἐπὶ μυρίοις ἑξακισχίλιοι. πολὺς δὲ καὶ ἄλλος ὄμιλος ὁδοποιῶν καὶ σκευοφόρων εἶπετο καὶ ἐμπόρων (App., *Mithr.*, 69, 294): „Iată forțele pe care Mithridate le-a primit atunci din Europa. Dintre toți au fost aleși pentru război o sută patruzeci de mii de pedestrași și șaisprezece mii de călăreți. Urma o mulțime însemnată de constructori de drumuri, de purtători de bagaje și de negustori”.

Ἐμπόριον este la origine un loc unde ἔμποροι își exercită activitatea, iar conceptul de *emporion* se regăsește prin urmare în multe relatări despre colonizarea greacă. După Alain Bresson³, acesta este un fel de concept *passé-partout*, folosit în mod curent de istorici și arheologi când au de tratat

³ A. Bresson, *Les cités grecques et leurs emporia*, în A. Bresson, P. Rouillard (ed.), *L'Emporion*, Paris, 1993, p. 163–226.

chestiuni comerciale. De obicei, acestui termen i se acordă înțelesurile de „loc de comerț”, „port comercial”, „port franc”, „contoar”, „centru de redistribuire”, „releu”, „piață secundară”. Frecvent, *emporion* este asimilat cu *port of trade*, un concept introdus de Karl Polanyi⁴ acum câteva decenii și larg utilizat în cercurile specialiștilor în colonizarea greacă. Potrivit lui Polanyi, *port of trade* poate fi considerat un loc de schimb neutru, bine circumscris geografic, periferic în raport cu structurile politice teritoriale de referință, unde partenerii își schimbă produsele după modalități definite prin norme administrative. Pe de altă parte, E. Lepore⁵, consideră că *port of trade* consfințește contactul între sisteme diferite, precedând astfel constituirea piețelor „internaționale”. În esență, acesta ar fi legat de comerțul reglementat prin norme administrative și s-ar distinge prin urmare de piața înțeleasă ca mecanism autoreglabil. *Port of trade* oferă protecție civilă negustorilor străini, structuri adecvate pentru ancorarea vaselor, descărcare, depozitare, avantajul prezenței unei autorități juridice și un acord privind produsele care trebuie să fie comercializate.

Unele categorii geografice sau topografice desemnate de anumite surse drept *emporia* poartă uneori denumiri alternative exprimate în termeni ca λιμήν (port) sau πόλις⁶. Numeroase situri sunt calificate atât ca *emporion*, cât și ca *polis*: Arelate, Ephes, Tanais. Cetățile importante posedă de obicei un *emporion* (Chalcis) sau chiar un cartier desemnat în acest mod (cartierul Emporion al Alexandriei); uneori este vorba de o așezare diferită de cetate (Kalpe față de Heracleea) sau situată la mare distanță de ea (Kytoron, de exemplu, se află la 186 km de Sinope). *Emporion* nu reprezintă așadar o categorie politică, iar acest fapt explică de altfel de ce *emporion* este calificat de regulă ca un târg sau loc de schimb. În cea mai mare parte a cazurilor *emporion* este un port (text 4, 5, 7).

Studiind, la rândul său, ocurențele termenului în sursele antice, M. H. Hansen⁷ atrage atenția asupra faptului că istoricii moderni întrebuințează adesea termenul de *emporion* pentru epoca colonizării grecești, cu toate că acesta nu apare frecvent în textele anticilor. De exemplu, Pithekousai și Al Mina sunt așezări calificate de istoricii moderni ca *emporia*, deși ele nu sunt niciodată desemnate astfel în izvoarele literare. Nu există de fapt nici o ocurență a cuvântului în vreun text arhaic; cele mai vechi dovezi sunt două inscripții atice

⁴ K. Polanyi, *Ports of Trade in Early Societies*, în G. Dalton (ed.), *Primitive, Archaic and Modern Economies*, Boston, 1971, p. 238–261.

⁵ E. Lepore, în *Actes du symposium de Ravello*, Napoli, 1987.

⁶ P. Counillon, în Bresson, Rouillard, *op. cit.*, p. 47–57.

⁷ M. H. Hansen, *Emporion. A Study of the Use and Meaning of the Term in the Archaic and Classical Periods*, în Th. Heine Nielsen (ed.), *Yet more Studies in the Ancient Greek Polis* (Historia, Einzelschriften 117), Stuttgart, 1997, p. 83–105.

de la mijlocul secolului al V-lea: două borne de hotar găsite la Pireu: ἐμπορίοι καὶ ἡδὴ ἡγορὰ (IG I³, 1101 A–B) și τοῖς ἐμπορί[οις] dintr-un decret fragmentar (IG I³, 47, A 7) stabilind probabil întemeierea unei colonii. Cuvântul apare pentru prima dată în proză la Herodot (2, 179, 1), iar mai târziu, cu excepția lui Demostene, termenul este foarte rar folosit de autorii clasici. În majoritatea lor, atestările cuvântului în perioada clasică se referă la *emporion* de la Pireu și se fac foarte puține referiri la alte așezări. Judecând după fragmentele care ne-au parvenit, Hekataios aplicase în lucrarea sa Περίοδος γῆς (sec. VI a.Chr.) termenul de *polis* unui mare număr de așezări, dar nu menționase încă nici un *emporion*. În sec. IV a.Chr. periplul cunoscut sub numele de Ps.–Skylax cuprinde numeroase situri desemnate ca *emporion*. În capitolul 67 al lucrării sale apar cinci așezări situate de-a lungul coastei Traciei, controlate de Thasos: Deris, Drys, Kobrys, Kypasis și Zone. Unele din aceste așezări din Tracia fuseseră desemnate drept *poleis* de Hekataios. Un studiu al terminologiei folosite de Hekataios confirmă presupunerea că *emporion* trebuie să fi fost un concept dezvoltat în perioada clasică și nefolosit sau poate chiar necunoscut când acesta și-a compus lucrarea⁸. Probabil că ocurența termenului în *Periplul* lui Ps.–Skylax explică abundența termenului la Arrianus și Anonym., *Periplus Ponti Euxini*, două izvoare de bază pentru zona Pontului. La aceste informații se adaugă sursele clasice, unde termenul este folosit numai în cazul a 28 de așezări, în timp ce peste 100 de *emporion* sunt cunoscute din sursele de epocă elenistică și romană⁹. Se pune întrebarea dacă termenul nu figura în sursele pe care Strabon le-a consultat. Strabon se numără printre primii geografi antici care recurge adesea la cuvântul *emporion*, atunci când vorbește de regiuni din cele mai diverse: de la Cadix la Pontul Euxin, el desemnează 48 de așezări cu acest termen¹⁰. El a utilizat cuvântul în sensul de loc situat pe coastă oferind posibilități de escală celor care călătoresc pe mare și, într-un sens mai evoluat, de loc de tranzacții, târg, pentru tot felul de negustori. Activitățile de schimb sunt bine evocate la Strabon care precizează în câteva cazuri produsele aduse și exportate, precum și schimburile în cele două sensuri.

⁸ Urmându-l pe A. Baschmakoff, *La synthèse des périple pontiques. Méthode de précision en paléo-ethnologie*, Paris, 1948, p. 22–29, Al. Avram, în M. H. Hansen (ed.), *Introduction to an Inventory of Poleis*, Copenhagen, 1996, p. 289–290, susține că descrierea Traciei și a Sciției din capitolele 67–68 ale Periplului lui Ps.–Skylax are la bază un vechi *periplous* din jurul anului 500 a.Chr. și că desemnarea în cap. 68 a Chersonesului drept *emporion* se referă la un punct comercial megaro-milesian de la sfârșitul sec. VI a.Chr. În Periplu, *emporion* este un termen rar și trebuie observat că 6 din cele 7 exemple în care Ps.–Skylax folosește termenul provin din cap. 67/8. Astfel pare întemeiată sugestia lui Al. Avram cu privire la datarea sursei în jur de 500 a.Chr. Pentru această chestiune vezi acum P. Flensted-Jensen, M. H. Hansen, în M. H. Hansen, K. Raaflaub (ed.), *More Studies in the Ancient Greek Polis*, Stuttgart, 1996 (Historia, Einzelschriften 108), p. 137–167.

⁹ Date furnizate de Hansen, *op. cit.*, p. 84.

¹⁰ Statistică întocmită de P. Rouillard, în Bresson, Rouillard (ed.), *op. cit.*, p. 43.

După această sumară prezentare consider că ar merita urmărită relația dintre conceptul de *emporion* și cel de *polis*. Amintesc faptul că opoziția între *polis* și *emporion* este o idee modernă; ea nu apare nicăieri la autorii antici. O primă distincție este făcută între o *comunitate care are un emporion* și o *comunitate care este emporion*¹¹.

În primul caz *emporion* poate fi calificat drept o adevărată instituție¹²: un port sau o parte a unui port; locul unde *emporoi* își aduc mărfurile și de unde încarcă altele pentru a le distribui în alte părți. Prin urmare, este un centru de comerț peste mări, distinct de *agora* care este centrul comerțului local¹³. Odată cu dezvoltarea instituțiilor specifice unei *polis*, *emporion* devine o parte a acesteia, delimitată de ὄροι și supravegheată de oficiali numiți ἐπιμεληταὶ τοῦ ἐμπορίου la Atena (Dem., 58, 8–9) sau ἐλλμενισταὶ în Regatul Bosporan (Dem., 34, 34). În interiorul unui *emporion* operează reguli speciale în administrarea justiției. Printre *poleis* care au *emporion* se numără apoi Egina (Dem., 23, 211) și Alexandria (Arist., *Oec.*, 1352 a 30). În mod invariabil, aceste *emporia* erau așezate de-a lungul coastelor sau pe fluvii navigabile.

În al doilea caz, *emporion* este tot un port, care însă se prezintă mai degrabă ca o comunitate în sine decât ca o instituție specifică în interiorul unei comunități. În izvoare apar câteva exemple de comunități care sunt descrise atât ca *emporia* cât și ca *poleis*. Opinia potrivit căreia în calitatea lor de comunități, *polis* și *emporion* tind să fie termeni care se exclud reciproc a fost înlocuită de una mai flexibilă, conform căreia, printre *emporia* luate în sens de comunități, unele erau centre de comerț, iar altele cetăți-stat. Sursele antice înțeleg *emporion* ca fiind la origine o instituție a unei *polis*, în timp ce unii istorici care studiază colonizarea greacă tind să conceapă *emporion* ca o așezare asemeni unei *polis*.

În acest sens termenul este aplicat unei anumite așezări sau, uneori, unui număr nespecificat de așezări nenominalizate: *emporia* de-a lungul coastei Traciei controlate de regele trac Kotys (Arist., *Oec.*, 1351 a 22), *emporia* de-a lungul coastei Traciei controlate de Kersobleptes (Dem., 23, 110); *emporia* de-a lungul coastei Macedoniei (Dem., 2, 17; 7, 12; 19, 153), *emporia* din regiunea Pontului (Hdt. 4, 17; Lys. 22, 14), *emporia* identificate cu așezări care apar în alte surse ca *poleis* (textul 14), *emporia* în Spania

¹¹ Bresson, *op. cit.*, p. 164–165: „les cités grecques possédaient d’ordinaire un port de commerce, disons d’emblée pour simplifier, un *emporion*, lieu d’échange légal et organisé qui était situé sur le territoire civique, en général tout près du centre urbain principal: de fait, bien souvent, cet *emporion* n’était autre que le port de la ville qui formait le cœur même de la *polis*”. Cf. Hansen, *op. cit.*, p. 85–91.

¹² Bresson, *op. cit.*, p. 163–165.

¹³ Orice *polis* are o *agora* care în orașele arhaice și clasice timpurii era doar o piață deschisă, delimitată de *horoi*.

controlate de cartaginezi (Ps.–Skylax, I). Localitatea purtând numele *Emporion* a fost fondată pe coasta iberică de Massalia pe la 575 a.Chr.¹⁴. Evidența arheologică vine în sprijinul părerii că negoțul constituia un aspect important în viața comunității¹⁵. Cu toate acestea, atestarea toponimului *Emporion* este târzie: legenda *emp.* apare pe o monedă abia în sec. IV a.Chr.¹⁶, iar Polibiu susține la rândul său că toponimul originar ar fi fost *Pyrene* și că așezarea ar fi fost numită *Emporion* abia mai târziu (Polyb., 3, 39, 7; 3, 76, 2). Dacă ar fi să-i dăm crezare lui Polibiu, am fi nevoiți să eliminăm și singura prezumtivă mărturie arhaică a conceptului de *emporion*.

Prin urmare, cele mai multe din așezările menționate în textele de epocă clasică drept *emporion* sunt de fapt *poleis* care aveau un *emporion*. În *poleis* ca Atena și Corint, *emporion* constituia o zonă distinctă în *polis*. În cazul așezărilor identificate ca *emporia*, acestea sunt centre de comerț internațional care implicau activitatea cetățenilor și de unde cetatea obținea o bună parte din veniturile sale (numele frecvent întâlnit în inscripții: *πρόσοδοι*).

Toate siturile clasificate drept *emporia* sunt așezări coloniale și centre de comerț, locuri de schimb între greci și barbari.

Dintre *emporia* nenominalizate unele sunt atestate ca aparținând unor *poleis*, altele ca fiind controlate de thasieni, olintieni sau de satrapul persan. Cele mai multe dintre așezările respective sunt desemnate de surse atât ca *poleis* cât și ca *emporia*.

Același lucru este sugerat și de relatarea lui Herodot despre Naukratis, combinată cu informațiile pe care le deținem din alte surse. Naukratis este în descrierea lui Herodot singurul exemplu arhaic de punct comercial formând o parte separată a unei comunități și având proprii săi magistrați. Comparând această situație cu cea existentă în *emporia* din perioada clasică, este semnificativ faptul că magistrații sunt numiți de *polis* și nu de către locuitorii Naukratisului. Săpăturile arheologice arată că Naukratis a fost o așezare comercială cu importante înlesniri pentru comerț și cu o populație foarte amestecată, care controla tot comerțul cu Egiptul. Nu există însă nici o mărturie mai timpurie de cca 450 a.Chr. din care să rezulte că grecii ar fi aplicat conceptul de *emporion* unor centre comerciale precum Naukratis din

¹⁴ Prima atestarea a așezării *Emporion* din nord-estul Spaniei figurează în periplusul lui Ps.–Skylax (după ediția din 1831 a lui Klausen): εἶτα ἐμπόριον, πόλιν Ἑλληνίδα, ἣ ὄνομα Ἐμπόριον. Conform lecturii date de această ediție, *Emporion* este calificat deci atât ca *emporion* cât și ca *polis*. Din ediția lui C. Müller (Paris, 1885): εἶτα Ἐμπόριον (πόλιν Ἑλληνίδα, ἣ ὄνομα Ἐμπόριον) ar rezulta că toponimul provine de la faptul că așezarea a fost la origine un *emporion* (discuție la Hansen, *op. cit.*).

¹⁵ J.-P. Morel, BCH 99, 1975, p. 866–867.

¹⁶ B. V. Head, *Historia Nummorum*, Londra, 1911, 845.

Egipt. Așezarea calificată drept *emporion* în literatura modernă pare să fie mai degrabă o *polis* dependentă¹⁷.

Chiar atunci când *emporion* nu reprezintă punctul central al unei *polis* descrise ca având un *emporion* se poate presupune că autorul antic va fi dorit să sublinieze, într-un anumit context, aspectul de bază al vieții din acea *polis*. În asemenea cazuri, opțiunea în a desemna o așezare drept *polis* posedând un *emporion* sau drept *emporion* nu depinde așadar de vreun criteriu obiectiv, ci de contextul în care se face desemnarea¹⁸.

În urma acestor considerații generale, propun în cele ce urmează un studiu de caz: *emporia* în Pontul Euxin.

Exemple semnificative sunt oferite de câteva situri de pe coasta de sud a Mării Negre. Xenophon evocă în *Anabasis* legăturile de dependență care există între Kotyora, Kerasous și Trapezunt pe de o parte și Sinope pe de altă parte.

Despre Kotyora, situată pe țărmul asiatic al Mării Negre, între Sinope și Trapezunt, Xenophon arată că „era o colonie (ἀποικία) a sinopeenilor în ținutul tibarenilor”, fondată după ce sinopeenii îi alungaseră pe barbarii din regiune. Kotyora plătea o contribuție (δασμός) metropolei sale. Un asemenea raport de dependență poate fi explicat prin rațiuni geografice: Sinope controla principala cale de navigație pe coasta de sud a Pontului Euxin. Descriind expediția „celor zece mii”, Xenophon povestește că grecii au stat la Kotyora 45 de zile (*An.*, 5, 5, 5). Acest lucru i-a îngrijorat pe sinopeeni, care au trimis o delegație la Kotyora, pentru a parlamenta cu grecii: „sosiră delegații din Sinope. Ei erau îngrijorați de soarta orașului Kotyora, care era sub protecția lor și de unde primeau tribut (δασμός). De altfel, ei se temeau pentru întreg ținutul, deoarece auziseră că fusese prădat; trimișii, ajunși în tabără, stătură laolaltă de vorbă, în care timp Hekatonymos, care trecea drept un orator îndemânatic, luă cuvântul în numele lor: «... Acești kotyoriți sunt coloniști (ἀποικοι) de-ai noștri și noi am fost cei care le-am dat acest ținut, după ce l-am luat din mâna barbarilor. Iată pentru ce ei ne aduc tributul (δασμός) pe care l-am hotărât, la fel ca și cei din Kerasunt și Trapezunt. Prin urmare, cetatea Sinope socotește că orice rău le-ați face lor, ea va fi cea care va suferi. Am aflat acum că pătrunzând în Kotyora, unii dintre voi ați intrat cu forța în casele locuitorilor, și ați luat de pe proprietățile lor lucruri de care ați avut nevoie, fără ca aceștia să îngăduie. Nu suntem de acord cu purtarea voastră»”.

¹⁷ Vezi recent H. Bowden, *The Greek Settlement and Sanctuaries at Naukratis: Herodotus and Archaeology*, în Hansen, Raaflaub, *op. cit.*, p. 17–37.

¹⁸ Astfel Pireul este numit *emporion* de Isocrate, deși *emporion* constituia doar o mică parte a orașului, chiar dacă cea mai importantă (Isoc., 4, 42).

Răspunzând sinopeenilor, Xenophon menționează faptul că la Trapezunt le-a fost deschisă o piață (ἄγορά) de unde se puteau aproviziona în schimbul banilor. În același pasaj el motivează incursiunile de jaf ale soldaților săi exclusiv prin nevoia de aprovizionare: „În ceea ce îi privește pe kotyoriți, care, după cum spuneți, sunt de-ai voștri, dacă le-am luat ceva, a fost din vina lor, deoarece nu s-au arătat față de noi binevoitori, ci, dimpotrivă, ne-au închis porțile, nevoind să ne primească în ținuturile lor și nici să deschidă o piață (ἄγορά), măcar în afara cetății și aruncând vina pentru aceasta asupra harmostului trimis de voi” (An., 5, 5, 7–19).

Trimișii sinopeeni, exprimându-și regretul pentru cele petrecute, îi invită pe greci la Sinope: „Dacă veți veni la Sinope, vă vom primi cu daruri de ospitalitate; deocamdată ne vom duce să dăm poruncă oamenilor de aici să vă pună la dispoziție tot ce le stă în putință. Noi ne dăm seama că tot ce spuneți este adevărat” (An. 5, 5, 24).

Din toate aceste pasaje rezultă raportul de dependență al Kotyorei față de Sinope. Ca și Kotyora, celelalte *emporion* par să fi fost și ele bine plasate pentru a facilita accesul la resursele naturale de pe coasta Paflagoniei. Sinope avea astfel acces la minele și lemnul din interiorul continentului, iar mai târziu a devenit principalul exportator de *miltos*, un pigment foarte apreciat la greci¹⁹. Mai mult decât atât, aceste *emporion* erau puncte nodale ale drumului terestru spre Orient; ele reprezentau relee în „pasajul spre nord-est”, prin care erau tranzitate bronzurile orientale din Urartu și din Armenia. Acest pasaj de nord-est era o cale utilizată de corăbierii greci încă din veacul al VIII-lea a.Chr. pentru a aduce din Urartu vasele de bronz, foarte căutate în Grecia la acea dată²⁰.

Despre K y t o r o n (text 8) Strabon scrie că era „odinioară, *emporion* al sinopeenilor”. De la Kytoron la Trapezunt se află o vastă fâșie de coastă controlată de sinopeeni. Așezarea este situată pe țărmul Paflagoniei între Amastris și Capul Karambis. Între Sinope și Trapezunt era apoi bine plasat Amisos. Descoperirile de aici și din împrejurimi reflectă relațiile cu interiorul; „localnicii” erau urmașii vechiului imperiu frigian și acesta era punctul de pe coastă cel mai apropiat de vechea cetate hittită și frigiană Bogazköy. La circa 15 km de Amisos, în interior, la Ak-Alan, s-a descoperit ceramică est-grecescă, datând după 600 a.Chr., alături de vase pictate frigiene²¹.

K a l p e, așezare situată tot pe coasta de sud a Pontului Euxin, la vest de Heracleea, apare mereu ca un port natural (λιμὴν) la Xenophon; deși se

¹⁹ J. Boardman, *Grecii de peste mări*, București, 1988, p. 336.

²⁰ *Ibidem*, p. 120 și urm. Caracteristic este acel cazan cu atașe în formă de capete de „sirenă”, de grifon sau de taur.

²¹ *Ibidem*, p. 338.

știe că în acel moment Kalpe se afla sub controlul Heracleei, ea nu era numită *emporion*. În schimb, pentru Marcian din Heracleea (*Periplus*, 8), Kalpe este un *emporion*, ceea ce poate fi revelator pentru posibilitatea ca statutul unei așezări care a cunoscut o anumită expansiune și care în sec. IV a.Chr. intră sub stăpânirea Heracleei să fie schimbat. Kalpe, azi Kerpe Liman, era un port așezat la jumătatea drumului între Heracleea și Bosfor. Xenophon relatează că această așezare este un port în Tracia asiatică: „Această parte a Traciei începe de la gura Pontului Euxin și se întinde până la Heracleea, către dreapta pentru cine plutește înlăuntrul Pontului. Cu o triemă, de la Bizanț până la Heracleea este un drum de o zi întreagă. Între aceste două orașe nu se mai află nici un alt oraș, nici aliat, nici grecesc, ci numai traci bitinieni, care, atunci când pun mâna pe grecii aruncați la țarm de naufragiu sau dintr-o altă cauză, se zice că se poartă față de ei cu cruzime. Portul Kalpe se află la mijloc, între Heracleea și Bizanț, când vii pe mare, fie dinspre un oraș, fie dinspre celălalt. ... Restul ținutului este frumos și întins, cu numeroase sate și cu pământ roditor care produce orz, grâu și tot felul de legume, secară, susan și smochine din belșug, precum și vii întinse, care dau un vin plăcut. Într-un cuvânt, în acest ținut se produc de toate, în afară de măslină” (Xen., *An.*, 6, 4, 1–6). Bogăția produselor obținute de această așezare explică posibilitățile ei comerciale.

Pentru P h a s i s (text 9 și 10) sursa principală este din nou Strabon, iar pentru perioada timpurie, Ps.–Hippokrates. Situată în Colchida, pe țărmul extrem-oriental al Mării Negre, așezarea a fost întemeiată în scopul de a se asigura acces direct către Caucaz și bogățiile sale minerale. Obiectele cele mai timpurii descoperite în zonă sunt monedele locale de la începutul sec. V a.Chr. pe care sunt reprezentate leul milesian și minotaurul, dar coasta trebuie să fi fost ocupată încă din a doua jumătate a sec. VI a.Chr. Acest fapt este sugerat de descoperirile recente de la Vani, o așezare aflată pe râul Rioni, la distanță de 90 de km de mare²². La Phasis se găsea aurul provenind din Colchida și este probabil că acesta va fi fost unul din motivele care i-au determinat pe Timasion și Thorax să-i propună lui Xenophon să se îndrepte spre Phasis, din moment ce aveau corăbii de la sinopeeni²³. În urma refuzului său, aceștia răspândesc zvonul în rândurile armatei grecești cum că Xenophon ar dori să-i ducă la Phasis. În fața acestei situații, Xenophon le explică soldaților: „Soldați, aud că sunt învinuit că aș avea de gând să vă duc spre Phasis. ... Să zicem totuși că, amăgiți sau trași pe sfoară de mine, ați ajunge la Phasis, unde am debarca, îmi închipui că v-ați da seama că nu sunteți în Grecia”. Strabon ne oferă o descriere a ținutului care nu numai că este bogat

²² O. Lordkipanidze, *Vani. Une Pompéi géorgienne*, Paris, 1995; idem, *JahrbRGZM* 42, 1995, p. 353–401.

²³ Xen., *An.*, 5, 6, 31.

în roade de tot felul, ci și în toate produsele necesare construcțiilor de nave; de asemenea, Phasis mai este renumit și pentru meșteșugul prelucrării inului pe care-l exportă și în alte părți în afara Colchidei.

Despre *Dioskourias* (text 11), Strabon spune că era un *emporion* comun al populațiilor așezate în interiorul regiunii cuprinse între Marea Caspică și Pontul Euxin. Este primul autor care oferă informații despre un astfel de târg pentru mai multe triburi din regiunea Caucazului: locul era frecventat de „70 de seminții... Fiecare din ele vorbește altă limbă, deoarece locuitorii sunt risipiți și fără legături unii cu alții, datorită caracterului lor arțăgos și sălbatic”. Alți autori, printre care Timosthenes (*Geogr.*, 11, 2, 16), susțin că acest *emporion* ar fi fost frecventat de „300 de seminții”. După cum se poate observa, între populațiile care frecventează acest *emporion* nu există nici un fel de legătură, nici de subordonare, nici de alianță, singurul lor interes comun fiind comerțul. Așezarea pare să-și fi menținut importanța până spre epoca târzie, atâta vreme cât este amintită și de Ammianus Marcellinus: „Dioskourias, renumită și în timpul nostru, ai cărei întemeietori se spune că au fost spartanii...” (*Hist.*, 22, 8, 24).

Herodot amintește în relatarea sa despre sciți *Kremnoi*, un *emporion* aparținând sciților regali sau sciților liberi (text 12). Părintele istoriei îl menționează de două ori, o dată din punct de vedere geografic (4, 20), a doua oară într-un context mitic privitor la Amazoane (4, 110), și îl plasează vag, departe în est, pe lacul Maiotis (Marea Azov). Herodot pare să nu fi vizitat zona; el nu oferă detalii despre acest loc, dând frâu liber speculației²⁴.

Referitor la *Tanais* (text 13–15) situat la gurile Donului, Strabon este primul care menționează că a fost „cel mai mare *emporion* după Pantikapaion” și „*emporion* comun pentru nomazii asiatici și europeni”. Textul furnizează, de asemenea, informații despre natura produselor care se schimbau în acest *emporion*: sclavi, piei și „în general, tot ceea ce puteau oferi nomazii, ceilalți transportând în schimb îmbrăcăminte, vin și alte mărfuri proprii unei vieți civilizate” (11, 2, 3 și 11). Strabon adaugă că barbarii n-au permis grecilor să penetreze în interior pentru negoț (11, 2, 2).

Phanagoria (text 16–18) este considerată de Strabon drept „capitala bosporanilor asiatici”. Phanagoreia este orașul comercial cel mai important pe această arteră de comunicație și și-a putut extinde influența asupra întregii regiuni a Kubanului. Poziția Phanagoreei în Regatul Bosporan rezultă de altfel și din titulatura arhonților din Pantikapaion, stăpâni ai

²⁴ J. Hind, *Il Mar Nero* 2, 1995–1996, p. 113–126.

Phanagoreei grecești din partea asiatică. Relațiile cu elementul autohton trebuie să fi avut un caracter pașnic, altfel teritoriul n-ar fi fost elenizat într-o măsură atât de puternică²⁵.

În perioada preromană, Phanagoreia bate monede proprii. Vestigiile portului sunt parțial păstrate. Cetatea era protejată de ziduri și turnuri puternice. În oraș existau ateliere meșteșugărești, olării, ateliere de prelucrare a țiglelor, teracotei, metalelor. Săpăturile arheologice au scos la iveală numeroase fragmente de ceramică cu firnis roșu și negru, precum și fragmente de amfore atice, de Chios, Rhodos și Thasos.

Pe baza unei comparații a noțiunii geografico-politice Κεμμέριος Βόσπορος de la Diodor cu titulatura spartokidă din inscripții s-a ajuns la părerea conform căreia Bosporul cimerian aflat sub stăpânirea archaianaktidă cuprindea majoritatea, dacă nu chiar toate orașele grecești de pe ambele părți ale strâmtoarei Kerki, Pantikapaion fiind considerat drept reședință. S-a susținut că reprezentanții acestei familii domnitoare ar fi rezidat uneori și în alte orașe ale Bosporului european și asiatic. V. D. Blavatskij, acordând importanță cuvintelor κατὰ δὲ τῆν Ἀσίαν, reia ipoteza mai veche a lui V. V. Grigoriev²⁶, după care reședința inițială s-ar fi aflat la Hermonassa, de unde stăpânirea archaianaktidă s-ar fi extins spre alte orașe ale Bosporului, care ar fi fost definitiv supuse în 480/473 a.Chr. În susținerea acestei opinii atrage atenția asupra dezvoltării timpurii și intensive a Hermonassei în sec. VI–V a.Chr. în comparație cu Pantikapaion. V. V. Škorpil a arătat că expresia stereotipă, κατὰ + δὲ, pe care o utilizează Diodor ca introducere la tranziția spre un nou capitol, deține la el o trăsătură de structurare local-geografică globală. Întrebuintarea noțiunii geografice Ἀσία se explică simplu, prin poziția Bosporului care, conform reprezentării anticilor, se afla cu un picior în Asia²⁷.

P a n t i k a p a i o n (text 18) se dezvoltă mult mai repede decât celelalte așezări grecești din strâmtoarea Kerki datorită poziției sale avantajoase: situat în mijlocul unei câmpii roditoare, înconjurat de dealuri cu bogate zăcămintele metalifere. Orașul domina golful Kerki și trecerea către malul asiatic. Din sec. IV a.Chr. cunoaște o bogată activitate constructivă, iar atelierele sale produceau obiecte de metal, mai ales podoabe de harnașament în stil animalier, pentru aristocrația tribală scitică. Spre mijlocul sec. VI a.Chr., înaintea altor orașe grecești (Olbia, Sinope), Pantikapaion începea să emită monede de argint cu însemnul unei măști de leu.

²⁵ V. F. Gajdukewitsch, *Das Bosporanische Reich*, Amsterdam, 1971, *passim*.

²⁶ V. D. Blavatskij, *Klio* 52, 1970, p. 33 și urm.; cf. Ju. G. Vinogradov, *Chiron* 10, 1980, p. 65–66.

²⁷ F. V. Šelov-Kovedjaev, *Istoriia Bospora v. VI–IV vv do n. e.*, Moscova, 1984, p. 53 și urm.

Pantikapaion era considerată „metropola tuturor orașelor milesiene din Bospor (Amm. Marc., *Hist.*, 22, 8, 26), iar Strabon (7, 4, 5) o amintește ca fiind loc de depozitare a mărfurilor aduse de peste mări. Descoperirile arheologice au scos la iveală construcții cu caracter urban. Primele ateliere meșteșugărești datează din sec. VI a.Chr., însă adevărata înflorire economică are loc în sec. IV–III a.Chr.

Theodosia (text 19) este orașul vestic al Regatului Bosporan, situat într-un golf deschis spre sud și sud-est, semicircular, care putea să cuprindă 100 de nave după Strabon. Numele s-a încetățenit sub forma Θεοδοσία prin monede și inscripții. La est de Theodosia, Crimeea formează un baraj printr-o peninsulă largă (Taman) proiectată dinspre coasta nordică a Caucazului. Strâmtoarele formate astfel apăreau navigatorilor ca un nou fel de Bosfor, numit Bosforul cimerian, conducând spre Marea Azov, numită de geografi Lacul Maiotis.

Theodosia și-a întrerupt emisiunea monetară în sec. IV a.Chr., când Leukon a cucerit orașul și l-a integrat Regatului Bosporan, devenind astfel al doilea *emporion* din zonă. De regulă, într-o cetate nu exista decât un singur *emporion* „extern”, un singur loc de comerț deschis străinilor. Există reguli care prezidează traficul în *emporion* și se știe că negustorii care treceau erau supuși la taxe. În cetatea clasică și elenistică, *emporion* este deschis în afara teritoriului cetății, în „rada hoților”. În Regatul Bosporan exista, pentru o lungă perioadă de timp, un singur *emporion*, Pantikapaion. Nu există decât o dată relativă, mijlocul secolului IV a.Chr. când este deschis al doilea *emporion*, Theodosia. Analogia cu Pantikapaion sugerează că Theodosia a continuat să fie o *polis* dependentă după ce și pierduse autonomia. În cazul Theodosiei, ca și al Chersonesului sau al Olbiei, nu există nici o îndoială că, în ciuda desemnării lor ca *emporion* în unele surse, era vorba de *poleis* în sensul politic al termenului.

Borysthenes (text 20–22) desemna atât *emporion* cât și orașul (*polis*) Olbia. Herodot se referă la τὸ Βορυσθηνείτων ἐμπόριον și la ἡ Βορυσθίνης πόλις = τὸ Βορυσθίνης ἄστυ. Orașul își trăgea numele de la râul Βορυσθίνης. Faptul că Βορυσθίνης era același lucru cu Olbia rezultă dintr-un pasaj din Herodot ('Ολβιοπολίτας: 4, 18, 1) și din legea monetară Syll.³ 281 ([εἰς Βο]ρυσθίνην εἰσπλεῖν și r. 15–16: τὸ ἀργύριον τὸ 'Ολβιοπολιτικόν, combinate cu referirea din r. 9–10 ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ). Din aceste mărturii se poate trage concluzia că *emporion* trebuie să fi ocupat o parte din *polis*. J. Hind²⁸ afirmă la rândul

²⁸ Hind, *Colonies and Ports-of-Trade on the Northern Shores of the Black Sea: Boristhenes, Kremnoi and the „other Pontic Emporia” in Herodotos*, în Heine Nielsen, *op. cit.*, p. 107–116.

său că *emporion* trebuie să fi constituit o mică parte din Olbia, de-a lungul râului; străinii însă puteau folosi denumirea în mod inadecvat pentru întregul oraș, având în vedere însemnătatea activităților sale comerciale. Olbia se găsea la estuarul râului Hypanis (Bug); avea un port situat astăzi sub apă, iar *emporion* trebuie să fi fost plasat acolo. Cele mai timpurii obiecte descoperite în „orașul de jos” sunt, este drept, de epocă clasică, dar acest lucru nu se opune identificării părții mai joase a Olbiei cu clasicul *emporion*²⁹.

Potrivit unei alte opinii, *emporion* Βορυσθένης ar trebui identificat cu situl de pe mica insulă Berezan, odinioară peninsulă, de la estuarul râului Borysthenes, la o distanță de 35 km vest de Olbia³⁰. Mărturiile arheologice arată că milesienii s-au instalat la Berezan pe la 645 a.Chr.³¹, în timp ce Olbia a fost întemeiată pe la 550 a.Chr. Urmându-l pe G. R. Tsetskhladze, Mogens H. Hansen consideră că Berezan a fost prima așezare milesiană din zonă, că era probabil un centru comercial integrat ulterior în χώρη Olbiei și devenind astfel dependent de cetate³². J. Hind atrage la rândul său atenția că există încă puține date pentru a putea argumenta existența unui *emporion* al borystheniților pe insula Berezan³³.

Herodot laudă Borysthenes ca fiind cel mai bogat fluviu, excepție făcând Nilul (4, 53). Același autor oferă informații despre activitățile de comerț care aveau loc între elenii din *emporion* Borysthenes și sciții care „își pun la cale treburile cu ajutorul a șapte tălmaci, în șapte limbi” (Hdt., 4, 24).

Pentru coasta vestică a Mării Negre există numai o singură referire la un *emporion*. Acesta este Τ ο μ ι σ (text 23), care a fost cauza unui război purtat în jurul anului 260 a.Chr. între cetatea vecină Callatis, aliată cu Histria, pe de o parte, și Byzantion pe de altă parte, un conflict declanșat pentru controlul comerțului (Memnon, F. Gr. Hist. III, fr. 13). Împrejurările care au prilejuit aceste ostilități sunt expuse de Memnon cu suficientă claritate. Este vorba de ciocnirea de interese a două cetăți pentru *emporion* Tomis (περὶ Τόμewος τοῦ ἐμπορίου), a cărui exploatare callatienii ar fi dorit să și-o rezerve exclusiv. Vina începerii ostilităților ar fi fost a bizantinilor, doritori să cucerească un oraș a cărui stăpânire le-ar fi permis să controleze întregul negoț al Pontului Stâng³⁴.

²⁹ Boardman, *op. cit.*, p. 345.

³⁰ Vinogradov, *Olbia. Geschichte einer altgriechischen Stadt am Schwarzen Meer*, Konstanz, 1981, p. 18 și urm.

³¹ L. V. Kopeikina, *SovArh*, 1973, 2, p. 240–244.

³² Tsetskhladze, *Greek Penetration of the Black Sea*, în G. R. Tsetskhladze, F. De Angelis, *The Archaeology of Greek Colonisation. Essays dedicated to Sir John Boardman*, Oxford, 1994, p. 117–118; cf. Hansen, *op. cit.*

³³ Hind, *op. cit.*, p. 110.

³⁴ R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 85–86. Cf. Vinogradov, în *Acta Centri Historiae „Terra Antiqua Balcanica”* 2, 1987, p. 47–49.

În ceea ce privește importurile în Marea Neagră, ele sunt axate pe uleiul de măsline, vin și alte produse confirmate de descoperirea unei cantități importante de ceramică (amfore de Rhodos, Chios, Thasos). Aceste produse vor forma în cea mai mare parte încărcătura vaselor care aveau ca destinație un port străin. În sens invers, lista produselor indigene număra mierea, ceara (folosită mai ales pentru sigilii), inul, pânza de in, peștele sărat și materialul lemnos³⁵.

Emporoi care au operat în interiorul Mării Negre veneau din locuri diferite ale bazinului egeean, dar predominant din Milet, Megara, Chios, Athena, Samos, Thasos și Byzantion. Către sfârșitul secolului al V-lea, și probabil chiar mai devreme, în unele cetăți pontice precum Herakleia, Sinope sau Olbia, *emporoi* aveau o influență considerabilă. Nu lipseau conflictele de interes între diferite cetăți pentru controlul vreunui *emporion* (vezi cazul ambasadei sinopenilor la Xenophon și al războiului dintre Callatis și Byzantion pentru influența exercitată la Tomis).

Călătoriile negustorilor (*emporoi*) se extindeau în ținuturile barbare, dincolo de cetățile de coastă. Tradiția va continua mai târziu în perioada medievală, când genovezii și venețienii vor desfășura o intensă activitate comercială în secolele XI–XV.

CATALOGUL SURSELOR *

1) Suda, *Lexicon*, s. v. Χρυσόπολις.

Χρυσόπολις: ἐμπόριον τῆς Χαλκηδονίας, ἐνθα οἱ Ἕλληνες οἱ σὺν Κύρῳ μισθοφορήσαντες ἔμειναν ἡμέρας ἐπτὰ λαφυροπωλοῦντες, ὥς φησι Ξενοφῶν.

Chrysopolis: *emporion* din Chalkedonia; aici elenii mercenari din tabăra lui Cyrus au rămas vreme de șapte zile spre a-și vinde prada, după cum spune Xenophon.

2) Suda, *Lexicon*, s. v. Νικομήδεια.

δοκεῖ δὲ τῆς Νικομηδείας παρώνυμον εἶναι καὶ τὸ ἐν Βιθυνίᾳ Νικομήδειον ἐμπόριον αὐτὸ Βιθυνίας· οὐ τολικὸν οὐ μόνον Νικομηδεύς, ἀλλὰ δύναται φασὶ εἶναι καὶ Νικομηδειεύς. ἦν δὲ τῆς Νικομηδείας πολίτης ὁ περιώνυμος ῥήτωρ Ἀρριανός.

³⁵ Nu este cazul să facem aici trimitere la o literatură deja abundentă pe care s-ar întemeia un demers care nu intră în sfera preocupărilor prezentului articol.

* Pentru alcătuirea acestui catalog am folosit *Thesaurus Linguae Graecae* (CD-ROM), care s-a dovedit a fi foarte util pentru acest tip de cercetare. Pasajele selectate nu sunt ordonate cronologic, ci topografic, începând cu coasta de sud a Pontului, continuând cu estul, nordul și vestul.

Se pare că de la Nikomedeia este derivat și numele acelui *emporion* Nikomedeion din Bithynia; ethnikonul (derivat de la acest loc) nu este doar Nikomedeus, ci se poate spune că este și Nikomedeius. A fost cetățean al Nikomedeiei renumitul retor Arrianos.

3) Steph. Byz., s. v. Νικομήδειον (Flavius Arrianus, *Bithyniaka*).

ὁ πολίτης Νικομηδεύς. καὶ τὸ κτητικὸν Νικομήδειος, καὶ θηλυκῶς καὶ οὐδετέρως. ἐξ ἧς Ἀρριανός. Νικομήδειον, ἐμπόριον Βιθυνίας. Ἀρριανὸς πέμπτῳ Βιθυνιακῶν. τὸ ἐθνικὸν Νικομηδεύς.

Cetățeanului i se spune Nikomedeus. Adjectivul posesiv este Nikomedeios (având forme) și pentru genul feminin și pentru genul neutru. Din acest oraș este Arrianos. Nikomedeion, *emporion* din Bithynia. Arrianos (o spune) în cartea a V-a din «Bithyniaka». Ethnikonul este Nikomedeus.

4) Steph. Byz., s. v. Χάραξ.

τὸ ἐθνικὸν Χαρακηνός. ἔστι καὶ Καρίας ἄλλη πόλις Χάραξ ἢ νῦν Τράλλις. ἔστι καὶ ἄλλος Χάραξ ἐμπόριον μέγιστον, ἐν τῷ τῆς Νικομηδείας κόλπῳ πλησίον αὐτῆς. τὸ ἐθνικὸν αὐτοῦ ὁμοιον. ἔστι καὶ ἄλλος τόπος τῆς Ποντικῆς.

Ethnikonul este Charakenos. Există și în Karia un alt oraș Charax, (numit) acum Trallis. Există încă un alt Charax, un *emporion* foarte mare, în golful Nikomedeiei aproape de acest oraș. Ethnikonul său este la fel. Mai există un alt loc în zona Pontului.

5) Flavius Arrianus, *Periplus Ponti Euxini*.

Σανδαρακή ὄρμος ναυσὶ σμικραῖς. ἐνθ'ένδε εἰς Κρηνίδας ἐξήκοντα. καὶ ἀπὸ Κρηνίδων εἰς Ψύλλαν ἐμπόριον τριάκοντα. ἐνθ'ένδε εἰς Τιον, πόλιν Ἑλληνίδα Ἰωνικὴν, ἐπὶ θαλάττῃ οἰκουμένην, Μιλησίων καὶ ταύτην.

Sandarake este un port pentru corăbii mici. De aici până la Krenides sunt 60 (de stadii) și de la Krenides până la *emporion* Psylla sunt 30. De aici până la Tion, oraș grecesc din Ionia, așezat la mare, fiind și acesta al milesienilor.

6) Flavius Arrianus, *Periplus Ponti Euxini*.

ἐνθ'ένδε εἰς τοῦ Ὑπίου τὰς ἐκβολὰς ἄλλοι ὀγδοήκοντα καὶ ἑκατόν. εἰς δὲ Λιλαῖον ἐμπόριον ἀπὸ τοῦ Ὑπίου στάδιοι ἑκατόν, καὶ ἀπὸ τοῦ Λιλαίου εἰς Ἑλαιον ἐξήκοντα. ἐνθ'ένδε ἐς Κάλητα, ἄλλο ἐμπόριον, εἴκοσι καὶ ἑκατόν. ἀπὸ Κάλητος ἐς Λύκον ποταμὸν ὀγδοήκοντα, ἀπὸ δὲ Λύκου εἰς Ἡράκλειαν πόλιν Ἑλληνίδα Δωρικὴν, Μεγαρέων ἄποιον, στάδιοι εἴκοσιν.

De aici până la gurile lui Hypios sunt alte 180 de stadii. De la Hypios până la *emporion* Lilaion sunt 100 de stadii, iar de la Lilaion până la Elaios sunt 60. De aici până la Kales, un alt *emporion*, sunt 120 de stadii. De la Kales la râul Lykos sunt 80, de la Lykos la orașul grecesc Herakleia dorică, colonie a megarienilor, sunt 20 de stadii.

7) Flavius Arrianus, *Periplus Ponti Euxini*.

ἀπὸ δὲ Ἀβώνου τείχους ἐς Αἰγινήτην ἄλλοι πεντήκοντα καὶ ἑκατόν. ἐνθὲνδε εἰς Κίνωλιν ἐμπόριον ἄλλοι ἐξήκοντα. καὶ ἐν Κινώλει σαλεύοιεν ἂν νῆες ὥρα ἔτους.

De la Abonoteichos până la insula Egina sunt alte 150 de stadii. De aici până la *emporion* Kinolis sunt alte 60. Iar în Kinolis corăbiile ar putea ancora în decursul anului.

8) Strabon, *Geogr.*, 12, 3, 10.

τὸ δὲ Κύτωρον ἐμπόριον ἦν ποτε Σινωπέων, ὠνόμασται δ' ἀπὸ Κυτῶρου τοῦ Φρίξου παιδός, ὡς Ἐφορός φησι. [...] μετὰ δὲ Κάραμβιν Κίνωλιν καὶ Ἀντικίνωλιν καὶ Ἀβώνου τείχος πολίχinion.

Kytoron era odinioară *emporion* al locuitorilor Sinopei; numele și l-a primit după Kytoros, fiul lui Phrixos, spune Ephoros (...). Dincolo de Karambis se află Kinolis și Antikinolis, precum și un orașel, Abonoteichos (fortul lui Abonos).

9) Scholia in Demosthenem, 25.

[Φάσεις] Φάσις ἦν τὸ φαίνειν τοὺς περὶ τὰ μέταλλα ἀδικοῦντας ἢ περὶ τὸ ἐμπόριον κακουργοῦντας ἢ περὶ τὰ τέλη τῶν δημοσίων τινὰς νοσφιτομένους ἢ συκοφαντοῦντας. ἐφαίνοντο δὲ πρὸς τὸν ἄρχοντα. κοινῶς δὲ φάσεις ἐκαλοῦντο πᾶσαι αἱ μηνύσεις τῶν λανθανόντων ἀδικημάτων.

(Phaseis) Phasis însemna acțiunea de a-i denunța pe cei ce comiteau delictе legate de bani, pe cei care prejudiciau un *emporion*, pe cei care se sustrăgeau taxelor publice sau pe cei ce calomniau. Ei erau denunțați magistratului. În general *phaseis* erau numite toate acțiunile de a semnala delictеle tănuite.

10) Strabon, *Geogr.*, 11, 2, 17.

ἐπίκειται δὲ τῷ Φάσιδι ὁμώνυμος πόλις, ἐμπόριον τῶν Κόλχων, τῇ μὲν προβεβλημένη τὸν ποταμὸν, τῇ δὲ λίμνην τῇ δὲ τὴν θάλατταν. ἐντεῦθεν δὲ πλοῦς ἐπ' Ἀμισοῦ καὶ Σινωπῆς τριῶν ἡμερῶν ἢ τεττάρων <...> διὰ τὸ τοὺς αἰγιαλοὺς μαλακοὺς εἶναι καὶ τὰς τῶν ποταμῶν ἐκβολὰς. ἀγαθὴ δ' ἐστὶν ἡ χώρα καὶ καρποῖς πλὴν τοῦ μέλιτος, πικρίζει γὰρ τὸ πλεόν, καὶ τοῖς πρὸς ναυπηγίαν πᾶσι πολλὴν τε γὰρ ὕλην [καὶ] φύει καὶ ποταμοῖς κατακομίζει, λινόν τε ποιεῖ πολὺ καὶ κάνναβιν καὶ κηρὸν καὶ

πίτταν. Ἡ δὲ λινουργία καὶ τεθρύληται· καὶ γὰρ εἰς τοὺς ἔξω τόπους ἐπεκόμιζον.

Pe Phasis este situat un oraș cu același nume. Servind ca *emporion* al colchidienilor, acest oraș este mărginit, într-o parte, de râu, într-alta, de un lac și în alta de mare. Navigația pe mare, de aici până la Amisos și la Sinope, ține trei sau patru zile, pentru că țărmurile cu solul moale unde se deschid gurile fluviilor sunt impracticabile. Regiunea, în schimb, este bogată nu numai în roade de tot felul, în afară de miere (pentru că aceasta este de cele mai multe ori amăruie), ci și în toate produsele de trebuință construcțiilor navale. Într-adevăr, ea furnizează mult material lemnos, care coboară pe râurile sale. Mai produce de asemenea și mult in și cânepă, ceară și rășină. Pentru meșteșugul prelucrării inului, i-a mers vestea până departe, pentru că exportă și în alte părți în afara Colchidei.

11) Strabon, *Geogr.*, 11, 2, 16.

ἡ δ' αὕτη Διοσκουριάς ἐστι καὶ ἀρχὴ τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ μεταξὺ τῆς Κασπίας καὶ τοῦ Πόντου καὶ ἐμπόριον τῶν ὑπερκειμένων καὶ σύνεγγυς ἔθνων κοινόν· συνέρχεσθαι γοῦν εἰς αὐτὴν ἐβδομήκοντα, οἱ δὲ καὶ τριακόσια ἔθνη φασίν, οἷς οὐδὲν τῶν ὄντων μέλει, πάντα δὲ ἑτερογλώττα διὰ τὸ σποράδην καὶ ἀμίκτως οἰκεῖν ὑπὸ αὐθαδείας καὶ ἀγριότητος· Σαρμάται δ' εἰσὶν οἱ πλείους, πάντες δὲ Καυκάσιοι.

Orașul Dioskourias marchează începutul istmului dintre Marea Caspică și Pontul Euxin, fiind și *emporion* al neamurilor așezate în interiorul regiunii și prin împrejurimi. Această piață o frecventează 70 de seminții, ba după unii, căroră puțin le pasă de adevăr, ar fi vorba chiar de 300 de neamuri. Fiecare din ele vorbește altă limbă, deoarece locuitorii sunt risipiți și fără legături unii cu alții, datorită caracterului lor arăgos și sălbatic. Cei mai mulți dintre ei sunt sarmați, toți fiind caucazieni.

12) Herodot, *Hist.*, 4, 20, 110.

πέρην δὲ τοῦ Πέρρου ταῦτα δὴ τὰ καλούμενα βασιλήϊά ἐστι καὶ Σκύθαι οἱ ἄριστοί τε καὶ πλεῖστοι καὶ τοὺς ἄλλους νομίζοντες Σκύθας δούλους σφετέρους εἶναι· κατήκουσι δὲ οὗτοι τὸ μὲν πρὸς μεσαμβρίην ἐς τὴν Ταυρικὴν, τὸ δὲ πρὸς ἡῶ ἐπὶ τε τάφρον τὴν δὴ οἱ ἐκτῶν τυφλῶν γενόμενοι ὠρυξαν, καὶ ἐπὶ τῆς λίμνης τῆς Μαιήτιδος τὸ ἐμπόριον τό καλεῖται Κρημνοί· τὰ δὲ αὐτῶν κατήκουσι ἐπὶ ποταμὸν Τάναϊν. Τὰ δὲ κατ' ὕπερθε πρὸς βορρὴν ἄνεμον τῶν βασιλήϊων Σκυθῶν οἰκέουσι Μεγάγχλαιοι [...] οἱ δὲ Κρημνοί εἰσι γῆς Σκυθῶν τῶν ἐλευθέρων.

Dincolo de Gerrhos se află acele locuri numite «sălașurile regilor», precum

și sciții cei mai de seamă și cei mai numeroși, care-i socotesc pe ceilalți sciți drept robii lor. Aceștia ajung spre miazăzi până la Taurida, spre răsărit până la valea săpată de feciorii sclavilor orbi și până la târgul (*emporion*) numit Kremnoi de lângă lacul Maiotis; câteva triburi de-ale lor ating chiar fluviul Tanais. Spre miazănoapte, mai sus de sciții regali sălășuiesc melanhlenii (...). Kremnoi se află în ținutul sciților liberi.

13) Steph. Byz., s. v. Τάναϊς.

τὴν Μαιωτίν ἐκβολὰς τοῦ Ταναΐδος πόλις Ἑλληνικὴ ἔκτισται Τάναϊς, ἣ τις καὶ Ἑμπόριον ὀνομάζεται. ὁ πολίτης Ταναΐτης, καὶ θηλυκῶς Ταναΐτις.

La gurile de vărsare ale Tanaisului în Maiotis (*i. e.* M. Azov) a fost ridicat un oraș grecesc, Tanais, care este numit și *Emporion*; cetățeanului i se spune *tanaites*, la feminin *tanaitis*.

14) Strabon, *Geogr.*, 11, 2, 3.

ἐπὶ δὲ τῷ ποταμῷ καὶ τῇ λίμνῃ πόλις ὁμώνυμος οἰκεῖται Τάναϊς, κτίσμα τῶν τὸν Βόσπορον ἔχόντων Ἑλλήνων. νεωστὶ μὲν οὖν ἐξεπόρθησεν αὐτὴν Πολέμων ὁ βασιλεὺς ἀπειθοῦσαν, ἣν δ' ἑμπόριον κοινὸν τῶν τε Ἀσιανῶν καὶ τῶν Εὐρωπαίων νομάδων καὶ τῶν ἐκ τοῦ Βοσπόρου τὴν λίμνην πλεόντων, τῶν μὲν ἀνδράποδα ἀγόντων καὶ δέρματα καὶ εἴ τι ἄλλο τῶν νομαδικῶν, τῶν δ' ἐσθῆτα καὶ οἶνον καὶ ἄλλα, ὅτα τῆς ἡμέρου διαίτης οἰκεῖα, ἀντιφορτιζομένων.

Pe fluviu, lângă Lacul Maiotis, este așezat un oraș ce poartă, la fel, numele de Tanais; el a fost întemeiat de elenii care locuiesc în Bospor. De curând l-a pustiit regele Polemon pentru nesupunerea sa. Tanais servea ca târg comun (*emporion*) atât pentru nomazii din Asia și din Europa cât și pentru navigatorii care traversau Lacul Maiotis plutind dinspre Bospor, primii aducând sclavi, piei și, în general, tot ceea ce pot oferi nomazii, ceilalți, transportând în schimb îmbrăcăminte, vin și alte mărfuri proprii unei vieți civilizate.

15) Strabon, *Geogr.*, 11, 2, 11.

τῶν τε συμπάντων Μαιωτῶν τῶν Ἀσιανῶν οἱ μὲν ὑπήκουον τῶν τὸ ἑμπόριον ἔχόντων τὸ ἐν τῷ Ταναΐδι οἱ δὲ τῶν Βοσπορανῶν.

Unii dintre maeoții asiatici, luați în considerare în întregimea lor, se aflau sub ascultarea celor care stăpâneau târgul (*emporion*) din regiunea Tanais, iar ceilalți erau supușii bosporanilor.

16) Steph. Byz., s. v. Φαναγόρεια (Hekataios).

Φαναγόρεια· πόλις ἀπὸ Φαναγόρου, ὡς Ἑκαταῖος Ἀσίαι. ἡ νῆσος Φαναγόρη καὶ Φαναγόρεια. ἔστι καὶ ἑμπόριον τὰ

Φαναγόρεια οὐδετέρως. τὸ ἐθνικὸν ἐχρῆν Φαναγορεὺς ὡς Ἀλεξανδρεὺς τῷ πλείονι λόγῳ. ἐκράτησε δ' ὁμῶς Φαναγορεΐτης. Phanagoreia: oraș (numit) de la Phanagoros, după cum spune Hekataios în Asia. Insula Phanagore și Phanagoreia. Există și *emporion* Phanagoreia, la neutru. Ethnikonul trebuie să fi fost Phanagoreus precum Alexandreus, de o faimă însă mai mare. L-a stăpânit totuși Phanagoreites.

17) Strabon, *Geogr.*, 11, 2, 10.

καὶ δοκεῖ τῶν μὲν ἐκ τῆς Μαιώτιδος καὶ τῆς ὑπερκειμένης βαρβάρου κατακομιζομένων ἐμπόριον εἶναι τὰ Φαναγόρεια, τῶν δ' ἐκ τῆς θαλάττης ἀναφερομένων ἐκεῖσε τὸ Παντικάπαιον.

Se pare că Phanagoreia servea ca piață de negoț (*emporion*) pentru produsele din Maiotida și din regiunea barbară de mai sus de ea, iar Pantikapaion, pentru cele sosite dinspre mare.

18) Strabon, *Geogr.*, 7, 4, 5.

τὸ δὲ στόμα τῆς Μαιώτιδος καλεῖται μὲν Κιμμερικὸς Βόσπορος [...] καθ' ὃ διαίρουσιν ἐκ τῶν περὶ Παντικάπαιον τόπων εἰς τὴν ἐγγυτάτω πόλιν τῆς Ἀσίας τὴν Φαναγόρειαν· τελευτᾷ δ' εἰς πολὺ στενώτερον πορθμόν διαιρεῖ δ' ὁ στενωπὸς οὗτος τὴν Ἀσίαν ἀπὸ τῆς Εὐρώπης καὶ ὁ Τάναϊς ποταμὸς, καταντικρὺ ῥέων ἀπὸ τῶν ἄρκτων εἰς τε τὴν λίμνην καὶ τὸ στόμα αὐτῆς· δύο δ' ἔχει τὰς εἰς τὴν λίμνην ἐκβολὰς διεχούσας ἀλλήλων ὅσον σταδίους ἐξήκοντα. ἔστι δὲ καὶ πόλις ὁμώνυμος τῷ ποταμῷ, μέγιστον τῶν βαρβάρων ἐμπόριον μετὰ τὸ Παντικάπαιον.

Gura Maiotidei se cheamă Bosporul Cimmerian (...); pe aici se face trecerea din împrejurimile orașului Pantikapaion în localitatea cea mai apropiată a Asiei numită Phanagoreia; se termină apoi într-o strâmtoare mult mai îngustă. Acest braț de mare desparte Asia de Europa împreună cu fluviul Tanais, care curge dinspre miazănoapte direct în lacul Maiotis, mai precis, în gura lacului. Fluviul are două brațe prin care se varsă în lac, situate cam la 60 de stadii depărtare unul de celălalt. Există și un oraș ce poartă același nume ca fluviul; el este cel mai mare *emporion* al barbarilor după Pantikapaion.

19) Scholia in Demosthenem, 20.

[ἐμπόριον Θεοδοσίαν] τὸ μὲν ὄνομα τῷ ἐμπόρῳ ἢ ἀπὸ τῆς ἀδελφῆς ἢ ἀπὸ τῆς γαμετῆς· διαφωνεῖται γὰρ. δείκνυσι δὲ καὶ οὕτω τὴν εὐνοίαν ὅτι ἀμιλλᾶται πρὸς ἑαυτὸν ἐν ταῖς εὐποιίαις ὑμῶν· διὰ τοῦτο γὰρ αὖξει καὶ αὐτὸ τὸ ἐμπόριον, ἵνα μὴ φάυλη τις ἢ προσθήκη φανῇ.

(*emporion* Theodosia) numele pentru *emporion* provine fie de la sora fie de la soția (lui); căci nu se știe sigur. El își arată bunăvoința și prin faptul că

face eforturi în propriul interes prin binefacerile aduse vouă; căci prin aceasta prosperă și *emporion* însuși, ca nu cumva să apară vreun surplus de proastă calitate.

20) Strabon, *Geogr.*, 7, 3, 17.

Ἵπανις καὶ νῆσος πρὸ τοῦ στόματος τοῦ Βορυσθένους ἔχουσι λιμένα. πλεύσαντι δὲ τὸν Βορυσθένην σταδίους διακοσίους ὁμώνυμος τῷ ποταμῷ πόλις· ἡ δ' αὐτὴ καὶ Ὀλβία καλεῖται, μέγα ἐμπόριον, κτίσμα Μιλησίων. ἡ δὲ ὑπερκειμένη πᾶσα χώρα τοῦ λεχθέντος μεταξὺ Βορυσθένους καὶ Ἰστρου πρώτη μὲν ἐστίν ἡ τῶν Γετῶν ἐρημία, ἔπειτα οἱ Τυρεγέται, μεθ' οὓς οἱ Ἰάζυγες Σαρμάται καὶ οἱ βασίλαιοι νομάδες, ὀλίγον δὲ καὶ γεωργίας ἐπιμελούμενοι.

În apropierea lui (a fluviului Borysthenes) se află un alt fluviu, Hypanis, și o insulă situată în fața gurii Borysthenelui, care are și un port. După o cale de 200 de stadii pe Borysthenes în sus, se întâlnește un oraș care poartă același nume ca fluviul. Orașul cu pricina se mai cheamă și Olbia, fiind un mare *emporion* întemeiat de milesieni. Întreaga regiune ce se întinde mai sus de porțiunea dintre Borysthenes și Istru cuprinde mai întâi stepa geților, apoi a tyrageților, după care urmează iazygii, sarmații și sciții regali, care sunt în cea mai mare parte nomazi și numai puțini dintre ei se ocupă cu agricultura.

21) Herodot, *Hist.*, 4, 24.

καὶ γὰρ Σκυθῶν τινὲς ἀπικνέονται ἐς αὐτοὺς τῶν οὐ χαλεπὸν ἐστὶ πυθέσθαι, καὶ Ἑλλήνων τῶν ἐκ Βορυσθένης τε ἐμπορίου καὶ τῶν ἄλλων Ποντικῶν ἐμπορίων. Σκυθῶν δὲ οἱ ἂν ἔλθωσι ἐς αὐτούς, δι' ἑπτὰ ἐρμηνέων καὶ δι' ἑπτὰ γλοσσέων διαπρήσσονται.

Știri nu-i greu să capeți, fie de la unii sciți care ajung până la ei, fie de la elenii din *emporion* Borysthenes și din alte *emporia* ale Pontului. Sciții care pătrund până acolo își pun la cale treburile cu ajutorul a șapte tălmaci în șapte limbi.

22) Dion Chrysostomos, 36, 5–6.

ἀλόντες δὲ τότε οἱ Βορυσθενῖται πάλιν συνῶκησαν, ἐθελόντων ἑμοῖ δοκεῖν τῶν Σκυθῶν διὰ τὸ δεῖσθαι τῆς ἐμπορίας καὶ τοῦ κατάπλου τῶν Ἑλλήνων. ἐπαύσαντο γὰρ εἰσπλέοντες ἀναστάτου τῆς πόλεως γενομένης, ἅτε οὐκ ἔχοντες ὁμοφώνους τοὺς ὑποδεχομένους οὐδὲ αὐτῶν Σκυθῶν ἀξιούντων οὐδὲ ἐπισταμένων ἐμπόριον αὐτῶν κατασκευάσασθαι τὸν Ἑλληνικὸν τρόπον.

σημεῖον δὲ τῆς ἀναστάσεως ἢ τε φαυλότης τῶν οἰκοδομημάτων καὶ τὸ συνεστάλθαι τὴν πόλιν ἐς βραχύ.

După ce au fost cuceriti în vremea de demult, boristenii și-au reînființat orașul. (De data aceasta) au avut, pe cât socot, încuviințarea sciților, care aveau nevoie de negoțul (ἐμπορία) și navigația grecilor. Căci grecii încetaseră de a mai veni cu corăbiile, o dată ce orașul fusese devastat, deoarece nu aveau oameni de aceeași limbă care să-i primească, iar sciții înșiși nu se învredniceau și nu se pricepeau să-și rânduiască negoțul în felul grecilor. Un semn al ruinii este starea cea proastă a construcțiilor și restrângerea orașului la un teritoriu mic.

23) Memnon, FGrHist III B, p. 434 F 13.

οὐ πολλῶ δὲ ὕστερον χρόνῳ πόλεμος ἀνερχάγη Βυζαντίοις πρὸς Καλατιανούς (ἄποικοι δὲ οὗτοι Ἑρακλεωτῶν ἦσαν) καὶ πρὸς Ἰστριανούς περὶ Τόμεως τοῦ ἐμπορίου, ὃ τοῖς Καλατιανοῖς ὁμορον ἦν, μονοπώλιον τοῦτο διανοουμένων καταυκεσάσαι τῶν Καλατιανῶν. Διεπρεσβεύοντο οὖν πρὸς Ἑρακλεώτας ἐπὶ συμμαχίαν ἐκάτεροι· οἱ δὲ πολεμικὴν μὲν ροπὴν οὐδετέρῳ ἔνεμον μέρει, διαλλακτηρίους δὲ ἄνδρας ἐκατέροις ἀπέστελλον, κἂν ἄπρακτος αὐτῶν ἡ σπουδὴ τότε γέγονε. πολλὰ δὲ οἱ τῆς Καλλάτιδος ὑπὸ τῶν πολεμίων παθόντες, ὕστερον εἰς διαλύσεις ἤλθον, ἀπὸ ταύτης τῆς συμφορᾶς οὐκέτι σχεδὸν ἀναλαβεῖν αὐτοὺς δυνηθέντες.

Nu mult după aceea, a izbucnit un război, pe care îl porniseră bizantinii împotriva callatienilor – aceștia erau coloniști ai heracleoților – și (totodată) împotriva istrienilor, pentru *emporion* de la Tomis, care se afla în vecinătatea callatienilor. Aceștia se gândeau să facă acolo un monopol al lor. Și unii și alții trimiseră soli heracleoților, ca să le vină într-ajutor, dar aceștia nu acordară sprijin militar nici unora nici altora, ci trimiseră în ambele părți soli care să-i împace, fără ca strădania lor să fi ajuns la rezultat. Locuitorii din Callatis suferiră multe pierderi din pricina dușmanilor și mai târziu începură tratative de pace, dar n-au mai putut să se refacă din această nenorocire.

24) Scholia in Aeschynem, 2.

τὸ Ἱερὸν ὄρος γράφεται τὸ Ἑραῖον ὄρος. ἔστι δὲ κατὰ στόμα Πόντου ἐμπόριον. τόπος τῆς Ἀψινθίων χώρας ἐν Θράκη. καλεῖται δὲ πληθυντικῶς Ἱερὰ ὄρη.

(Muntele Hieron) se scrie muntele Heraion. Există un *emporion* la gura Pontului. Un loc în ținutul apsinților în Tracia. La plural se spune munții Hiera (Ἱερὰ ὄρη).

LES *EMPORIA* DANS LE BASSIN DU PONT-EUXIN À L'ÉPOQUE GRECQUE

RÉSUMÉ

Sur les traces des dernières recherches consacrées à la définition de l'*emporion*, l'auteur discute la distinction entre communautés à *emporion* et communautés qui sont elles mêmes des *emporia*. Dans le premier cas, l'*emporion* peut être défini comme un lieu d'échange, éminemment côtier, qui ne fait pout autant qu'une partie de la *polis*, même si parfois la plus importante. Les auteurs anciens qui désignent des *poleis* comme *emporia* ont en vue l'activité commerciale de ces villes; le terme employé est ici dépourvu de tout sens juridique. D'autre part, on attire l'attention sur l'occurrence bien tardive (à l'époque classique) du mot *emporion*, bien que nombre d'exégètes de la colonisation grecque en fassent état comme d'un concept «passe-partout» (A. Bresson).

Sur la foi de ces considérations générales, l'auteur propose une étude de cas: les *emporia* du Pont-Euxin. On en discute les sources (reproduites *in extenso* dans le catalogue) et, le cas échéant, quelques aspects archéologiques.